

Marie Hrušková

Vztah ke stromům

v zemích Koruny české

Ripe - June 8. 74
ab. 10, 9-10.

Marie Hrušková

Vztah ke stromům v zemích Koruny české

DOKOŘÁN

Marie Hrušková
Vztah
ke stromům
v zemích Koruny české

© Marie Hrušková, 2025

Preface © Václav Větvíčka, 2025

Appendices © Luboš Úradníček, Jan Pokorný, 2025

Illustrations © Tomáš Turek – dědic, 2025

Photos © Pavel Hössl, 2025

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být rozmnožována a rozšiřována jakýmkoli způsobem bez předchozího písemného svolení nakladatele.

Třetí vydání v českém jazyce (první elektronické).

Úvod Václav Větvíčka.

Přílohy Luboš Úradníček a Jan Pokorný.

Ilustrace Jaroslav Turek a archiv autorky.

Fotografie Pavel Hössl.

Odpovědný redaktor Marek Pečenka.

Jazyková redakce Tereza Kodlová.

Obálka, sazba a konverze do elektronické verze Michal Puhač.

Vydalo v roce 2025 nakladatelství Dokořán, s. r. o.,

Holečkova 9, Praha 5,

dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz,

jako svou 1 316. publikaci (453. elektronická).

ISBN 978-80-7675-227-6

*Nejsou dvě historie – lidská a přírodní, ale jen jedna,
která je posledních pár milionů let společná.*

Václav Cílek

Tam v korunách se člověk a strom setkají...

Bedřich Ludvík

Fotografie na obálce – Lípa u Zelených, Mokrosuky

Obsah

Úvodní slovo botanika:	
Co na stromě na první pohled nevidíte	9
1. Počátky kultu stromů	15
2. Pohanští předci a víra ve stromy	29
3. Stromy ve světové mytologii	43
4. Naši předkové se stali křesťany	55
5. Soužití se stromy u nás	69
6. Vztahy ke stromům (od poloviny 18. století)	89
7. Obrození a stromy památné	105
8. Stromy – to je i les	119
9. Stromy – symboly	137
10. Uplynulé století	155
11. Přírodní náboženství a stromy	165
12. Na závěr	186
13. Přílohy: Stromy a voda	189
Co dokáže strom	197
Literatura a vybrané prameny	207
Seznam vyobrazení v textu	213

Úvodní slovo botanika: Co na stromě na první pohled neuvidíte

VÁCLAV VĚTVIČKA

Stromy jsou patrně nejmohutnější organismy na Zemi. Nebo alespoň mezi rostlinami. Mohou být tak velké, že aby člověk dohlédl na vrchol, musí pořádně zaklonit hlavu. A pak ji pokorně sklonit, a možná i čepici smeknout.

Přitom to jsou organismy s téměř stejným složením těla, jako mají ostatní: aby obstály, musí mít pevnou kostru či stavbu, jejich „vnitřní“ orgány musí být dobře chráněny před vnějšími vlivy a musí mít vhodný transportní systém. Nikoli takový, jakým se vyznačují živočichové, přemísťující samy sebe. Na stromech si ceníme jejich stálosti, stálé přítomnosti. Strom z lesa ani ze zahrady neuteče, na

podzim netáhne do teplých krajin... Jako živý organismus se však musí také „najíst a napít“, budovat své tělo, růst. K tomu potřebuje vhodný, málem bych řekl promyšlený, systém zvláštních pletiv, schopných přemísťovat suroviny i vlastní produkty: rozvádět je po celém těle, shromažďovat je v zásobních orgánech a podobně. A musí také dýchat.

Do dnešní podoby se stromy vyvíjely po miliony let. Současně se do téže dnešní podoby každý z nich vyvíjel z malého semene desítky, ale většinou i stovky let.

Počátek fylogenetického vývoje dřevin (a tedy i stromů) bývá kladen do období vzdáleného asi 420 milionů let. Tehdy patrně došlo na Zemi k ohromným klimatickým změnám. Tak velkým, že umožnily, aby z původního vodního prostředí vystoupily rostliny na souš a začaly se tam rozvíjet.

Jejich počáteční vývoj, ač trval tisíciletí, byl přesto rychlý, až překotný. Stále vznikaly (a jistě i zanikaly) nové vývojové větve. Nejpokročilejší větev suchozemských rostlin záhy

své tělo rozlišovala v kořeny, stonky a listy – a vytvořila nezbytný předpoklad dalšího vývoje rozměrných organismů: soustavu cévních svazků.

Jsou to mnohobuněčné organismy s tvarově i funkčně rozlišenými buňkami, jejichž soubory se diferencují v pletiva. Výraz „pletiva“ označuje soubory buněk vzájemně srostlých a navzájem se ovlivňujících. Slovo „pletivo“ se začalo užívat v samých začátcích rostlinné anatomie, kdy při mikroskopickém pohledu jejich stěny vypadaly jako síť, tkaniny nebo drátěná pletiva.

Nejvýznamnějším pletivem cévnatých rostlin jsou pletiva vodivá, rozvádějící po rostlině roztoky: z kořenů stoupá voda s rozpuštěnými anorganickými látkami vzhůru až do listů, kde se odpařuje, a obráceně – z listů proudí roztoky asimilátů na místa spotřeby nebo do zásobních orgánů.

Cévní svazek se skládá zpravidla z části dřevní a lýkové. Dřevová část cévních svazků obsahuje cévy a dřevní parenchym. Cévy jsou protáhlé prázdné mrtvé buňky se ztlustlými, zdřevnatělými stěnami. Délka takové cévy může být velmi rozmanitá: někde, jako u jasanů, byly nalezeny cévy probíhající od kořenů do koruny, u dubů byly dlouhé jen asi čtyři metry.

Lýkovou část cévních svazků tvoří sítkovice, parenchym a sklerenchymatické buňky. Sítkovice jsou dlouhé, protáhlé živé buňky, v jejichž přehrádkách je mnoho otvůrků, dírek: připomínají proto sítko. Jejich stěny nedřevnatí, sítkovice většinou vodí organické látky a zpravidla jsou činné jen jedno vegetační období.

Stonky dřevin, zvláště kmeny stromů, rostou nejen do délky, ale i do šířky. Stále větší korunu je třeba zásobovat vodou a strom je také nutné mechanicky zpevňovat. Sebe-

pevnější vodivá pletiva jsou aktivní nejdéle tři až pět let. Čím jsou starší, tím hůř a pomaleji roztoky vedou. Proto se musí stále nahrazovat novými elementy, což zajišťuje druhotné dělivé pletivo, které takovou činnost obstarává po celý život stromu. Jmenuje se ztlušťovací kruh, kambium.

V těch zeměpisných šířkách, kde dochází k periodickému střídání ročních období, funguje i kambium periodicky. Na příčném řezu kmenem se to projevuje charakteristickou kresbou, takzvanými letokruhy. Na jaře produkuje kambium velké, spíše slabostěnné buňky dřeva, na vrcholu léta a na podzim buňky menší, se silnějšími stěnami. Výraznost kresby letokruhů spočívá právě v onom ostrém rozhraní, kdy na loňské drobné silnostěnné buňky navážou na jaře dalšího roku větší buňky slabostěnné.

Letokruhy jsou největším skrytým tajemstvím každého stromu. Stojíce před mohutným dubem, cítíte možná jeho sílu a ctíte patrně i jeho majestát. Obdivujete se rozložitě koruně, kosterním větvím vztaženým jako rozevřená náruč vstříc slunci i dešti. Chladíte se ve stínu jeho listů a po čase, když se dny stromu naplní – anebo je vám velká zima, se hřejete a těšíte z teplých plamenů, které si ovšem berou ono velké tajemství každého stromu s sebou.

To tajemství v sobě skrývají právě letokruhy – a my, v našich zeměpisných šířkách, máme úžasnou výhodu, že ono tajemství dokážeme a můžeme rozluštit. Skauti, trapeři i jiní přátelé a znalci přírody umějí podle pařezu s letokruhy určit světové strany. To je ovšem jen malý zlomek tajemství stromů-letopisců. Od poloviny dvacátého století se totiž rozvíjí zvláštní vědní obor – dendrochronologie, který dokáže z letokruhů číst jako kdysi gramofonová jehla z desky nebo dnes čtecí zařízení čárových kódů. Právě takovými

čárovými kódy totiž letokruhy jsou. Předešly dnešní dobu o statisíce let. Dá se z nich vyčíst, kdy rostl strom, z něhož zhotovili trám zabudovaný ve stropě starého zámku, dá se zjistit, jak stará asi může být malba deskového obrazu. A s přesností větší než radiokarbonovou metodou se dá zjistit falzum takového obrazu – protože „čárový kód“ letokruhů nelže. Stromy jsou schopny zaznamenat i sluneční aktivitu, dokážou prozradit, která léta v minulosti byla suchá a která mokrá, jak se měnila kvalita ovzduší i jaké změny vyvolal člověk svou činností v krajině.

Zda to věděli již druidové, keltští „kněží“, anebo šamani severoamerických indiánů, nevím. Možná to jen tušili, možná spoléhali na to, že stromy svá tajemství hned tak někomu neprozradí, a udělali si tak z nich své tajemné, mlčenlivé pomocníky. A také nevím, jak s tajemstvím stromů pracovali třeba afričtí kmenoví kouzelníci, jestliže měli kolem sebe jen palmy nebo nepřetržitě rostoucí tropické stromy: ani jedny, ani druhé si letokruhové záznamy nevedou. Na rozdíl od nás však měli po ruce třeba baobaby, v jejichž dutinách měli své svatyně, krámký i pohřebiště. A své mýty.

Anatomická stavba těla, především jeho dřevové části, je typickým znakem dřevin, zvláště stromů. Ač na první pohled neviditelná, je vlastně jejich podstatou a tvoří strom stromem. Každý trochu jinak, ale přesto všechny skoro stejně.

Neandertálec, Kelt, Markoman, Slovan, indián – a ani globalizovaný našinec to pochopitelně nevnímá: vidí jen břízu, lípu, jasan nebo buk. A ještě ne každý ta jména zná, natož aby si uvědomoval, jak složitý organismus takový strom je. Vidí ho jen jako objekt – tu užitku, tu obdivu. A já mám pocit, že stromy jsou možná rády, že tomu tak je. Že jsou užitečné i obdivuhodné.

1. Počátky kultu stromů

Stromy jsou rostliny schopné k nám promlouvat a existují lidé, kteří se snaží jim porozumět. Nepotřebují ani slova. V tom je osobitost takové promluvy a současně tajemné kouzlo stromů. Vždyť vzrostlý strom – to je síla a pevnost. Nechce se věřit, že byl kdy malinkým a zranitelným semenáčkem. Přešla staletí a on se stal svědkem života několika lidských pokolení – vnuk pokládá ruku na kmen, o který se stejně opíral jeho dávno zemřelý děda... Toto propojení života stromů se životy lidí představuje vztah, který v přírodě a mezi lidmi patří ke vztahům nejzákladnějším.

Zasněžený les a ticho kolem. Ticho, které se člověk musí učit vnímat – je skoro hmotné, zaléhá uši, ale i zklidňuje myšlenky, odsouvá starosti. Stopa ve sněhu končí u špiček lyží, okolo jsou stromy zachumlané do sněhu a nepohnutě spí. Spí? Zanedlouho si uši na ticho přivykají, člověk vnímá citlivěji. A pak, teprve když se podřídí klidu přírody, ta mu pomalu vydává sama sebe. Slyší, jak kdesi mezi stromy tíknul pták, tak nepatřičně v zimě. Pak zazní jemně praskající větévky a do toho s temným žuchnutím sklouzne z větve návěj sněhu,

větev se osvobozeně zhoupne, narovná se a objeví ve své tmavozelené barvě.

Zatímco zima a sníh balí smrky do jednotné podoby, srovná a skryje všechny větve – listnaté stromy naopak ukáže zcela nově. Podzim, ale hlavně zima zdůrazňuje architekturu stromů. Tam, kde jsme v létě pro množství listů mohli jen stěží zahlédnout kmen a rozvětvení, tam podzim odkryl důmyslnou stavbu nejen silných větví, ale i drobných větviček. Zima pak zdůraznila každou i sebemenší podrobnost vrstvou jíní a namrzlého sněhu, který se i ve slabém slunci třpytí tak jasně, že není možné nic přehlédnout.

A všimli jste si někdy buků? Na jaře se z hnědavých zobáčků vysoukají pečlivě poskládané lístky a bučina se zelenavě prosvětlí. Na podzim jsou naopak buky zlaté, plné záře, kterou paprsky slunce vytvoří ze žlutých a hnědavých tuhých listů bukových korun. A v zimě? Buky shodily většinu listů, holé větve rozpínají doširoka, stojí hrdě vztyčené. Pod tíhou sněhu se sklony jen ty nejnižší větvičky rostoucí zcela dole na kmeni, jichž se usilovně drží uschlé listy z minulého léta. Kmen, celý rok sám stříbřitý, se teď zimou přizdobil drobnými vločkami, sníh se uchytil na každé nerovnosti a vytvořil krásný jemný vzorek. Běloučké třpytivé vločky rok co rok za oblevy zmizí, poklidně roztávají na kmenu buku, který s jarem najde sílu se znovu zazelenat. Kouzelná každoroční skutečnost přírody...

Vztahy v přírodě nebývají jednoduché. Ani vztahy mezi stromy a lidmi takové nejsou. Proměňují se, vyvíjejí a uskutečňují se v několika rovinách. Nejsnáze se vyznáme v těch, které jsou, zjednodušeně řečeno, hmatatelné. K tomu, abychom jim porozuměli, není třeba velké fantazie, protože lidé dobře chápou všechno, z čeho mají prospěch. Vyjmenovat, čím a jak konkrétně jsou stromy lidem užitečné, proto není obtížné, jen by byl seznam hodně dlouhý: svými plody, ať sladšími nebo natrpkými, s peckami i dužinou, svými listy a květy na léčivé čaje i masti. Lidé využívají také kůru stromů a lýko, ale nejvíc dřevo – na stavby obydlí, lodí, na nábytek... a též jako zdroj ohně k topení a na vaření pokrmů.

Ani dnes se žádná stavba neobejde bez trámů a nejrůznějších prken, přestože už existuje mnoho nových materiálů. Pro spoustu z nich je však výchozí surovinou bučina – a ta je přece také ze dřeva. V minulosti to ovšem bylo jednoznačnější: stavby byly většinou celodřevěné až po

šindele na střeše (pokud ji neudělali doškovou – ze slámy), povozy byly ze dřeva, dřevěné byly džbery, misky, lžice i naběračky, nástroje v kuchyni i v hospodářství, ze dřeva byly jednoduché stroje a od počátku i zbraně. Na zahradách oplocených dřevěnými plaňkami stávaly klátové úly. Oltáře v kostelech byly vyřezané ze dřeva, stejně i sochy svatých. Na poslední cestě byli mrtví ukládáni do rakví vydlabaných z kmenů stromů... Od kolébky po rakev strom lidí provázel, provází a slouží. Je to užitek, který se dá zvážit a změřit, lze jej snadno převést na peníze.

Existuje však i užitek jiný, na který není snadná odpověď „kolik za kolik?“. I když je možné, že existují výpočty, jakou má cenu kyslík dodaný jedním listem stromu. Jenže kolik zaplatit za kyslík od listů v celé koruně? A spočítal ty listy někdo? Třeba pomohou slova Václava Větvíčky: „Kolik listů má strom? Inu, jeden až mnoho. Tak mnoho, že porazili se osmdesátiletý buk, nahradilo by jeho listový aparát, onu továrnu na čistý vzduch, teprve 1 500 mladých osmi- až desetiletých bouček.“

A užitek z kořenů? Kolikrát jsme si s obavami i nadějí připomněli mohutnost staletých dubových kořenů, když v čase největšího povodňového nebezpečí v srpnu 2002 držela hráz Rožmberku vodní plochu o rozloze 2 300 hektarů, což znamenalo asi 70 milionů kubických vody. Desetkrát víc, než předpokládal regent Krčín, když kázal hráz zpevňovat duby. Několik velikánů na Rožmberku je ještě z jeho doby, jiné jsou o nějakou stovku let mladší. Raději nepomyslet, co by se stalo, kdyby zvítězila voda... Hráze a duby vydržely.

Tady si užitek můžeme snadno spočítat. Stejně jako u stromů, které svými těly brání domy před poryvy vět-

ru, před zásahem blesku a jejich živé zelené koruny jsou schopné zadržet plameny útočící na dům, u kterého vyrůstají. Jsou stromy, které tvorbou kyslíku, ale i vůní květů ozdravují ovzduší, pomáhají zadržovat krajinně vláhu. Jsou domovem hmyzu, ptactva a zvířat.

Třetí rovina vztahů se týká služeb nenápadných, a přitom víc než jen užitečných. Lidé je skoro ani nevnímají, berou je jako samozřejmost – proto jsou těžko přepočítatelné na peníze. Možná je obtíž i v tom, že stromů je kolem nás stále ještě dost. Pomohl by malý pokus?

Tedy: představte si krajinu, kterou znáte, která je vám blízká. Vrby a olše nad potokem naznačují korunami jeho běh, stromy rostou kolem rybníka, střechy domů vykukují ze zelených korun a alej podél cesty vede k lesu. A náhle by jakýmsi strašným kouzlem všechny tyhle stromy zmizely: stromy v lese, v polích, dokonce i tůjky na hřbitově a mladé břízky při cestě, co ještě vypadají víc jako křoví než stromy – i ty by byly pryč. Krajina by rázem byla bez veškeré zeleně, prázdná a pustá... To by byl hodně zlý sen...

Takže ať si to uvědomujeme, anebo to bereme jako samozřejmost: stromy dotvářejí krajinu, to ony jí dodávají charakter a malebnost. A jsou v tom nezastupitelné a nenahraditelné.

A ještě něco: stromy jsou krásné. Každý jinak a po svém. Záleží na nás, zda se jejich krásu naučíme vidět. Pokud se jim naučíme naslouchat, nezištně nám nabídnou podněty k přemýšlení. Vždyť les a stromy mají od nepaměti místo v duchovním životě lidí.

ÚCTA KE STROMŮM

Vraťme se do dávné minulosti, do dob, kdy stromy byly silnější než lidé. Obývaly zeměkouli mnohem dřív než my a svou existencí nám vlastně umožnily život. „Existovaly na této planetě miliony let před tím, než vznikl náš druh, a díky jejich schopnosti čerpat oxid uhličitý z atmosféry, asimilovat uhlík a uvolňovat kyslík jsme se my – a další suchozemští živočichové – mohli vyvíjet. Stromy pomáhaly v průběhu času prostřednictvím fotosyntézy stabilizovat podnebí. Také přispěly k vytvoření půdy a pomohly zabránit půdní erozi,“ shrnul americký publicista Nathaniel Altman, autor knihy *Posvátné stromy*.

Od samých počátků byl život lidí poznamenán snahou ubránit se a přežít. A přitom všechno kolem nich bylo o tolik silnější než oni sami a často jim nepřátelské. Každé střetnutí s okolním světem znamenalo zranění, nebo je dokonce stálo život.

Všude kolem byly husté a špatně přístupné lesy plné nebezpečí – v podobě dravých zvířat. Ale i stromy samotné byly o tolik mohutnější než slabý člověk... Stál před nimi s pokorným obdivem a přál si mít něco z jejich životní síly. A přitom je potřeboval, pomáhaly mu v uhájení života: pod jejich rozložitě koruny se mohl schovat před prudkým sluncem i ostrým lijákem, jejich plody zaháněly hlad. Dřevem živil oheň, u kterého se hřál a na kterém pekl maso zvířat ulovených v lese. Neopatrně kácený strom mohl zabít, jeho odlomená větev zranit. Lidé přistupovali ke stromům uctivě a s opatrností jako k někomu mocnému, koho si nesmějí rozhněvat...

Bylo to tenkrát, když mezi člověkem a stromem byl vztah v jiné rovnováze, než je teď. Strom – ten byl tehdy oním moc-

nějším. Prales obklopoval osady lidí, vstoupit do něho bylo nebezpečné. A přece do něj lidé pronikali dál a dál, i když je to stálo životy. Tajemnost tvarů a stínů pod hustými větvemi, které nepropouštěly sluneční paprsky, zvláštní pach spojující hnilobný dech s vůní pryskyřice a květů, zrádné bažiny a neschůdné stezky s číhajícími zvířaty – to všechno lidi zastrašovalo, ale i lákalo a vzrušovalo. V pralese bylo tolik neznámého a nepochopitelného života... Prales i jednotlivé stromy měly v sobě o tolik víc síly a schopnosti žít než snadno zranitelný člověk, který stál v přírodě vlastně bezbranný, kterého děsilo skučení vichřice, nepochopitelné příchody bouří, světlo blesku. A navíc – lidé do lesa museli. Potřebovali ho. Potřebovali dřevo, plody, pryskyřici, med, květy na léčení, les poskytoval potravu, aby nezemřeli hladem. Proto znovu a znovu odcházeli do pralesa, vstupovali pod husté koruny velikých stromů, podlézali vývraty, šplhali přes padlé kmeny, vysekávali si stezky, i když zase brzo zarůstaly. Strach jim svazoval nohy, ale lidská vůle je hnala dál. A tak se mohlo přihodit, že muže, kteří pronikli hlouběji do hvozdů, tam zastihla noc. V klamavém světle měsíce se náhle před jejich vyděšenými očima zjevil velikán – strom zalitý neskutečnou září, která jako by ho vydělovala z množství ostatních stromů. Světlo dalo ještě větší hmotnost silnému kmenu, proti němuž byli i nejsilnější z mužů nepatrní, i rozložitě koruně, v níž prosychající větve připomínaly zlověstně pokroucené a vztahující se pařáty. Stíny prohloubily praskliny ve staré kůře a zdůraznily její zvláštní kresbu. Okolo se pak jako hradba tyčily další kmeny, jen o málo slabší. Zděšení lovci se hrůzou přitiskli k zemi a netroufali si jít dál. Strach i vyčerpání je přemohly. Ráno se vzbudili světlem nového dne, které jen spoře pronikalo klenbou větví. Přežili.

Ani denní světlo neubrало na tajemnosti mohutných stromů, mezi nimiž se muži ocitli. Silný zážitek, vděk za zachránění a radost, že jsou naživu, přidávala stromům v očích lidí nadpřirozenou podobu neznámých a mocných bytostí, které všechno kolem ovládají. Lidem se zdálo, jako by je ony bytosti pozorovaly, přímo cítili jejich přítomnost. Padli proto mezi mohutné vystupující kořeny stromů a děkovali za záchranu. Na místě zanechali ulovená zvířata. Když se ke stromu za několik dní vrátili, zjistili, že úlovky zmizely. Mocné bytosti dar-obět přijaly. Na zemi zbylo jen několik holých kostí. Od té doby považovali lidé seskupení mohutných stromů za místo, kam mohou nosit bohům dary. Stromy se staly nedotknutelnými, protože ulomit z nich jen větvičku znamenalo ublížit ve zlém mocné bytosti – a ta by jistě nejen takového opovázlivce, ale celý jeho rod ztrestala.

A třeba se příhoda udála jinak. Že ne světlo měsíce, ale oslňující blesk ozářil do neskutečné podoby mohutné stromy a že ani neprožili zděšení lovci v pralese celou noc, jen museli uprostřed nepřátelského lesa přechkat bouři a náhodou vyvázli bez zranění, třebaže okolo padaly sražené větve a praskaly stromy. Když se po přežití hrůze prales rozvoněl osvěženou zemí – tu se lovcům zdálo, že je zachránil zázrak, mocné božstvo...

Lidé tehdy nejenom přisuzovali stromům duši, ale současně viděli v mimořádném, mohutném a věkovitém stromu i něco víc – tajemnou mocnost, které je třeba dávat dary jako poděkování za přízeň, anebo předem přinášet oběti, aby od ní získali ochranu, pomoc, prospěch.

Tehdejší lidé věřili, že jim strom může zprostředkovat spojení s bohem, naznačit jim boží vůli. V takovém stromu